

ולא ראוהו. והרב יהודה ואשתו רואים את מעשיהם ויבינו כי מה היה הדבר דריע מזלהון וישלחו ויקחו אותו משם.

ד

ויהי מימים שמע הרב יהודה הלוי, שיש דבר גדול במדינה אחת בר מינן שמתים בכל יום חמשים-ששים נפש ולא מצאו להם תכריכין לקברם, כי אין בגדים אתם למכור. אמר הרב יהודה לחתנו: קח לך משאוי גמל אחד תכריכין ולך לאותה מדינה, כי שם תמכור ביוקר ותתפרנס אתה ואשתך. ויתן לו כאשר אמר ויקח וילך אל המקום אשר אמר לו חמיו. הוא נכנס משער המדינה והחבר פסק מהם ולא מת עוד אחד מהם, כי נתרפאו מהיום ההוא ומעלה כל אנשי המדינה ולא הוצרכו לתכריכין. והוא הביא את התכריכין אל רחוב העיר. שבוע שבועים ישב למכור ואין קונה. עמד וחלקו לעניים לצדקה והלבישם בלא כסף ובלא מחיר. אמר: יקרא דחיי יתיר מיקרא דמיתי. וחזר אל עירו ואל חמיו רב יהודה לשלום. אמר לו חמיו: איה הכסף, דמי הבגדים אשר הולכת למכור? אמר לו: הלא היא עוד אתם. בחודש פלוני אלכה שם ולקחתי את הכסף, דמי כל הבגדים. חכה עד אותו חודש שאמר לו ולא הלך. אמר לו חמיו: למה לא תלך להביא את הכסף, דמי הבגדים? אמר לו: כבר הביאו דוד מלך ישראל. פתח לו תהלים והראהו פסוק¹⁵: "פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד". אמר: כבר אמרו לו כולם להביא את המתיר לעולם הבא, כי כולם נאמנים דשארית ישראל לא יעשה עולה ולא ידברו כזב¹⁶. והעיד עליהם בוראם דכ' ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע¹⁷. והנה הוא ערב בדבר.

15 תהלים קיב, ט.

16 צפניה ג, יג.

17 ישעיה סג, ח.

ומי תשיד לקדוש ברוך הוא דלא ישלם דכ' 18 וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, כי לא אדם הוא להנחם.

ה. ראב"ע ורש"י

אחרי כל זאת הלך בגולה. הגיע לעירו של ר' שלמה יצחקי (רש"י ז"ל) והיה עשיר. בא אצל אשתו של רש"י. אמר לה: היכן הוא הרב? ובשביל שראתה אותו בבגדים קרועים וכביר העוים על בשרו וגופו לא נקי, כעסה עליו, דמתה דהוא אדם פשוט. אמרה לו: מה אתה רוצה ממנו? לא פה הוא! אמר לה: לא צריך. הלך עד הצהרים ובא. שאל לאשתו: איפה הרב? אמרה לו: מה אתה צריך ממנו? הן הוא כבר שוכב וישן! אמר לה: לא צריך. הלך והמתין שתי שעות ובא ושאל לאשתו. אמר לה: איפה הרב? אמרה לו: מה אתה צריך ממנו? הן הלך להטיול! אמר לה: לא צריך ולא כלום. ישב מעט על הפתח והנה באו הכלבים שהיו עם הצאן במרעה. נבחו אותו וקרעו שלמותיו. אמר חביבין יסורין דבתר עניא אולא עניותא 19. עמד וכתב על הפתח של רש"י:

מביאה ראשונה נתעברה אשתך ממני 20.

בביאה שניה אמרה לי: שכב.

בביאה שלישית אמרה לי: רכב.

ואוי לו לאברהם שאין לו כוכב 21.

18 שמואל א טו, כט.

19 בבא קמא צב, א.

20 על פי מדרש בראשית רבא מה, ד (מהדורת טהעאדאר, ברלין תרע"ב, עמ' 449): ר' לוי בר חיתא אמר מביאה הראשונה עיברה. ועיין: כשר, תורה ושלמה, כרך ח, ירושלם תר"ץ, עמ' 1896—1898.

21 על פי השיר הידוע של הראב"ע:

שלמה שלמה שלמה²².

אמר אם תכם הוא יבין ותלך לו.

בבוא רש"י ז"ל בערב וראה את הכתב הבין ואמר: מי בא עד הלום? אמרו לו: איש אחד קרוע בגדים וכביר-עזים על בשרו וגופו אינו נקי לא יצלח לבוא במקומות נקיים. אמר להם: האי ארונא דמרגניתא טבא בגויה. אל תסתכל בקנקן אלא במת שיש בו²³. אתם רואים מבחוץ ואני רואה מבפנים... עתה מהרו והביאו

אֲשֶׁכִּים לְבֵית הַשָּׁר / אֲמָרִים כָּבָר רָכָב
אָבָא לְעֵת עָרָב / אֲמָרִים כָּבָר שָׁכָב
אוּ יַעֲלֶה מָרָכָב / אוּ יַעֲלֶה מִשְׁכָּב
אוּיָה לְאִישׁ עֲנִי / נוֹלֵד בְּלִי-כּוֹכָב.

22 עיין : והרב י"ל הכהן פישמן, שרי המאה, חלק רביעי, ירושלים תש"ה.
עמ' 56. אגדה זו שמעתי מספרים גם בנוסח אחר על רש"י וריה"ל :
בימי נעוריו היה רש"י ז"ל גולה למקומות של תורה. בדרך נודדיו
הגיע לטודילה, עיר מושבו של ריה"ל. רש"י הלך לראות את ריה"ל
ולא מצאו בביתו. משיצא מן הבית גילו המשרתים, ששמלת משי,
שהיתה תלויה בפרוזדור, נעלמה. חשדו ברש"י, שהוא לקחה עמו
והתחילו רודפים אחריו. השיגוהו ודרשו ממנו להשיב את השמלה.
נודעו רש"י, בכה והתחנן שיניחו לו, כי ידיו נקיות מגניבה, אך
משרתי הבית לא הרפו ממנו עד שמסר להם את פרוטותיו האחרונות
— מחיר השמלה. עם צאתו מן הבית רשם על החלת :
שלמה שלמה שלמה שלמה שלמה

משתחרר ריה"ל לביתו וראה את הכתובת השתומם ושאל על פשרה.
סיפרו לו את מעשי האורח הנוהד. ושלח לחפש אחר האורח ולהביאו
לפניו. מצאוהו יושב בבית המדרש ולומד. הביאוהו לפני ריה"ל
ושוחחו שעה ארוכה על ענייני תורה וחכמה. וקודם שנפרדו שאל
ריה"ל על פשר הכתובת. ניגש רש"י אל הדלת וניקד את המלים:
שְׁלָמָה שְׁלָמָה שְׁלָמָה שְׁלָמָה?

23 אבות ד, כז.

אותו אלי, כי לא אוכל לטעום דבר עד בואו אלי. הלכו וחפשו בכל המדינה והביאוהו אליו והוא עומד וממתין לו על הפתח. כיון שבא אמר לו: ברוך הבא. נתן לו מים לרחוץ — לא רצה. נתן לו בגדים להתחליף — לא רצה. אמר לו למחר אני עני ויהיה שינוי-וסת*²³. הנה אותי במה שאני רגיל. אמר לו: כבודו רצונו. קרא לאשתו לבוא לבקש ממנו מחילה על שכעסה עליו. וכן היה. נכנס עמו ואכלו ושתו ונתענגו בדברי תורה ובכל מאכל אשר יאכל. ישב עמו ה' ימים. לאחר כך לא רצה עוד לישב. נתן לו בגדים ולא רצה לקבל זולתי שמלת תחת אשר נקרעה. בקש ליתן לו כסף רב ולא רצה זולתי מעט. אמר די לי. ברוך ה' יום יום. וישלחו וילך לדרכו לשלום.

ו. מעשה ברכי אברהם בן עזרא²⁴

מעשה ברכי אברהם בן עזרא שנכנס לעיר גדולה של נצרים והיו בה ממלכי הקיסר והיו שם יהודים ומצא אותם קרועי בגדים ומתפלשים באפר ואדמה על ראשם ויושבים על הקרקע כאבלים. שאל אותם ר' אברהם ואמר להם: מה טיבכם שאתם מתאבלים? אמרו לו: ומה הנאה יש לך או מה תועיל לנו? א"ל אעפ"כ ספרו נא לי. ולא אמרו לו דבר. יום ב' נכנס אצלם (יום ב') ומצאם כמו אתמול. שאל אחד מהם והגיד לו המעשה. בכל שנה כשמגיע יום אידם הם לוקחים הישיש שלנו²⁵ ושוחטים אותו לפני ע"ז שלהם^{23*} עי' בבא בתרא קמו, א.

24 מתוך כתב יד תימני שבידי הרב י"ל זלוטניק. ואני מביע לו בזה את תודתי הנאמנה על שהמציא לי צילום של "מעשה" זה. על כתב היד עי': זלוטניק, מעשה ירושלמי, ירושלים תש"ז, עמ' 18. המעשה נתפרסם בראשונה על ידי הרב זלוטניק עצמו ב"במישור" ד (תש"ג), גליין קנט.

25 "הישיש שלנו" — הוא זקן העדה. עיין להלן, שהישיש יושב על הכסא והראב"ע מבקש שירד מעליו והוא יושב במקומו ודורש.

שהוא יש"ו הנצרי ואמו שר"י. א"ל: אל ירע לכם, אני אכנס תחת הישיש והם יעשו בי כרצונם. אמרו לו: ח"ו, לא תהא כזאת בישראל! חלילה לנו מעשות כדבר הזה. א"ל: אעפ"י כן אני מקבל עלי.

מיד הלך אצל הישיש וא"ל: רד מעל הכסא. מיד ירד ועלה רבי אברהם ונדמה בדמותו של אותו ישיש והיה דורש להם. ויהי ביום הג' בהגיע יום אידם באו הנצרים אצל היהודים ואמרו להם: תנו לנו החק שעליכם. והלך אחריהם ר' אברהם (רבי אברהם) ע"ה ונכנס לבית ע"ז שלהם והיו שם כסאות וקתדראות ובני מלכים וכל גדולי המלכות היו שם והמלך הקיסרי היה מיסב עמהם. מיד עלה רבי אברהם וישב על הכסא שלימין הפתח. אמר להם: למה קראתם אלי לבוא אצלכם? אמרו לו: להקריבך לפני ע"ז. א"ל: ומי הוא? א"ל: יש"ו הנצרי ואמו. מיד הראה להם ישו ואמו שהיו תלויין באבן שואבת²⁶. א"ל: רצונכם שאקרא אותם וירדו לפני המלך והשרים? א"ל: הין. מיד קראו וא"ל: יש"ו הנצרי רד אתה ואמך לפני המלך והשרים. מיד ירדו וישבו לפניו. לקח ר' אברהם י" דינרים ונתן ליש"ו וא"ל: לך והבא לנו חלות מאצל הנחתום. וירץ ישו כעבד לפני רבו לעשות רצונו של ר' אברהם וגם לקח י" דינרים ונתן לאמו וא"ל: לכי והביאי לנו תורנגולים²⁷ נאים ביותר. הלכו לשוק והביאה תורנגולים ושחט אותם ר' אברהם וא"ל לכי ובשיל אותם תבשיל נאה והלכה ובשלה אותם תבשיל נאה כשל יהודים וישו הביא חלות מאצל הנחתום ולקח ר' אברהם חלה ובירך "המוציא" ואכלו יחדיו, רבי אברהם והמלך. וכל העם רואים ותמהים. ובירך ר' אברהם ברכת המזון. אח"כ א"ל רבי אברהם: למה קראתם לי לבוא אצלכם? אמרו לו: לעשות לך כדת וכמשפט, להקריבך

26 עיין סנהדרין קז, ב.

27 תורנגולים — תורנגולים. עיין: מדרש הגדול, בראשית, ירושלים תש"ז, עמ' שלג. וכך בכל ספרות תימן.

לפני האליל. אמר להם: ומה תעשו לי שאמחול על דמי²⁸. אמרו לו: נעשה ככל מה שתשאל. מיד לקח ר' אברהם סייף אחד ונתן בידי ישו וסייף אחד בידי אמו ורמז לישו, שיהרוג כל היושבים לפני המלך מימינו. ורמז ג"כ לאמו, שתהרוג כל אשר בשמאל המלך. והרגו לכולם ולא נשאר אלא המלך לבדו. ואח"ך צוה אותם לצאת לשוק להרוג כל היועצים רעה על ישראל. וכן עשו. מיד נפל פחד ומורא על המלך מאימתו של רבי אברהם. אח"ך אל ר' אברהם: אם אין אתה רוצה לבטל הגזירה הזאת מישראל — אני מצוה אותם להרוג אותך. ועמד המלך ונשבע לו שבועה וביטל הגזירה עד תיום הזה והלך ר' אברהם לשלום זת"ע.

ז. הראב"ע וכן הטפסר²⁹

מעשה בהראב"ע ז"ל שנודמן פעם אחת לסעודה אצל טפסר באחת מערי אפריקיה. בתוך הסעודה הביאו שני מיני תבשילי בשר ברטבים שונים ערבים לחך והטפסר התוא היה לו בן יחיד מפונק מאד וחכם בעיניו ובעיני אביו וישב עמהם על השלחן וכשראה ששני התבשילים טעמו מאד להראב"ע שאכלם בתאוה רצה להתל בו ושאל אותו בעזות פנים אם היה יודע ערכי תבלי התבשילים והרכבתם כמו ששמע עליו שהיה יודע ערכי המלים וצרופן. אמר לו הן. אמר לו: אם כן תאמר לי רבי איך תנעם יותר הטבת התבלין של שני המטעמים שאכלת? השיב לו הראב"ע בלעג: הנני רואה שאתה פקח גדול הלא תדרוש ותחקור גם בדברים מועטים ובכן הריני משיב בזה על שאלתך החשובה ואז תבין ותשכיל. ובאמרו זה

28 עיין: גיטין מז, א.

29 נדפס על ידי נחום סלושץ ב"סיני", כרך טו (תש"ה), עמ' מב—מג. הכתובת שעל סיפור האגדה: זה מצאתי והעתקתי מכתב מר זקני ז"ל ששמע אותו מפי אביו וזוק"ל הצעיר יוסף זרקא שליט"א.

הוציא הראב"ע מכיסו קולמוסו וחתיכת ניר וכתב בה תחרוזה האלה
ושם אותם בפני הבחור:

אַת־טַעֲמָךְ שׁוּם / וְאַרְחֶתְךָ אֶתָּה דָן
אִם עֲגֻבְנִית שׁוּם / וְאִם בָּצֵל עֶדֶן

הבחור לקח את הניר ועשה עצמו כאילו קראו ובפיו מעט צחוק
כאלו הבינו אבל לא כלום. וכשיצא הראב"ע הודה בן הטפסר לאביו
שלא הבין אפילו מלה אחת. אחר כך לקח אביו את הניר והלך לו אצל
רב העיר ושאל ממנו פירושו ורב העיר קרא ושנה ושלש את הכתב
ואמר שמשורה השניה יובן כי זאת היא תשובה על איזו שאלה
ועל כן אם ידע את השאלה אפשר לו ליתן פתרון התשובה. הטפסר
סיפר לרב את המאורע ואחר עיון גדול פירש הרב כך: קודם שתצוה
על טבחך להכין לך איזה תבשיל לארוחתך תעריך ותרגיש מה יטעם
יותר לחך ובענין הרוטב ותבול שני התבשילין שאכלתי בפרט הרי
לך כלל: אם עיקר הרוטב יהיה מעגבנית והוא פרי ירקות האדום
הידוע ערבבהו בשום ואם עיקר התבול יהיה בצל תוסיף עליו עדן
והוא מין עשב הנקרא בל' תז"ל פטרסולין או כרפס של נהרות³⁰
ובערבי בקדונס. הטפסר יצא שמח מלפני רב העיר וסיפר לבנו
את הפירוש הזה.

רב העיר לא נחה דעתו בזה ונשאר תמוה איך אדם גדול כהראב"ע
ישים לבו לדברי הבאי כאלה, דברי מאכלות ועירובי תבלין, ונגמר
בדעתו שבודאי יש כאן איזו חידה וצריך לחלות פני הראב"ע עצמו
ולשמוע ממנו פתרונה. כשנכנס רב העיר אצל הראב"ע והגיד לו
את הענין צחק הראב"ע ואמר שהפרוש שנתן רב העיר לטפסר הוא
נכון לפי פשט המלים, אבל בנסתר יש פה תוכחת מוסר לבן הכסיל

30 עיין ירושלמי שביעית, דף לח, ג.

ענייני אבן-עזרא

של הטפסר וראוי לפרש גם כך: צריך אתה להעריך את טעמך, כלומר: לשקול בשכלך מה אתה מבקש להשיג בחייד ואחר כך תדון בעצמך על הארחה, כלומר: הדרך אשר תחפוץ במנהגך, אם תבחר בעגבנית (בגון דגושה במקום רפויה על משקל: קדורנית, אחורנית), כלומר: אם תרדוף אחרי העגבנות ותאות הנפש וכדומה, אך התאבל ושום על אתריתך (כמו שומו שמים), כי אז תהיה משתומם ומתחרט על רוע מעשיך, אבל אם תדרוך בצל דרכך (כמו שאמרו ז"ל*30: אכול בצל ושב בצל) ותתנהג בצניעותך אז תתענג על טוב מפעליך ותהא עדין ושליו כל ימי חיידך.

מיד שלח רב העיר לטפסר והגיד לו את הבאור הזה של הראב"ע ומהיום ^{הוא} והלאה התהלך הבחור בן הטפסר בדרך ישרה והתנהג במצוות ומעשים טובים וכבד תורה ולומדיה וכשגדל נתמנה לראש הקהלה והיה נכבד בעיני העם ואהוב לכל.

ח. ספר תורה שראב"ע כתבו ³¹

בערי לוב זכה לשם בית-הכנסת שבדרנה משום שבתוכו נמצא ספר-תורה פלאי הנקרא נסים או ספר הזעיר. נחום סלושץ שמע מפי זקני העדה, שהספר הגיע לדרנה בדרך נס "ויש אומרים שהראב"ע כתבו והניחו בבית-הכנסת של אליהו הנביא באלכסנדריה. פעם אחת — לפני כמה דורות — פרצו פרעות ביהודים של אלכסנדריה והפורעים שדדו את כל כלי הקודש שמצאו בבית הכנסת

*30 פסחים קיד, א.

31 ועיין: נחום סלושץ, ספר המסעות — מסעי ארץ לוב, חלק שני, תל-אביב תש"ג, עמ' 215 (= הזמן, יד באדר תש"ג). ועיין: רבי עובדיה מברטנורה, המסע לארץ ישראל בשנת רמ"ז—רמ"ח, הוצאת כלל, ברלין תר"פ, עמ' 31; חיד"א, ספר מעגל טוב השלם, מהדורת אהרן פריימן, ירושלים תרצ"ד, עמ' 3; ר' יעקב ספיר הלוי, אבן ספיר, חלק ראשון, ליק 1866, דף כ, ב.

אגדות עם על ר' אברהם אבן-עזרא

ואחד מהם זכה בספר התורה, אשר קוה למכרו ליהודי לוב במחיר יקר. ויהי בהגיעו אל שפת ים נשתתקו כל איבריו והספר נפל לתוך המים. והנה התחיל צף על פני הים, עד שהגיע לנמלה של דרנה. אחד מנכבדי הקהלה אשר עמד על שפת הים ראה והנה מגילת ספר שטה ובאה ישר נכתו. הוא קפץ לתוך המים ומשה את כלי היקר, אשר הביאו ישר לבית הכנסת. שם בדקו את הספר ויהי לנס כי נמצא כולו יבש ושלם ואף אות לא טושטשה במים. מאז האמינו כל בני העיר כי מן השמים זכו אותם במתנה טובה וכל הנוגע בספר הנסים ומנשקו מובטח לו שישא ברכה בעסקיו ואם חולה הוא יזכה בזכותו לרפואה שלמה".

וסת לי פרופ' סלושץ, שבערי המזרח רבים הם ספרי התורה המיוחסים לראב"ע. וודאי מתליפים כאן ספר התורה של עזרא הסופר עם אברהם אבן-עזרא.

ט. חכם הרואה את הנולד³²

ישב ראב"ע ושחק במשחק האשקוקי עם אחד מכמרי המלך. רגיל היה כומר זה לומר — בכל פעם שהזין את הדחלילים: לך כלב, נצחתיך כלב, מות תמות כלב וכו'. תלמידי הראב"ע הביעו את השתוממותם הרבה על רבם, שהוא שותק ונותן לכומר לבזותו. השיב להם ראב"ע: תנו לו להתרגל לדבר וסופו, שלשונו תכשילהו. וכך היה. בשחקו עם המלך הפליט מתוך פיו: צא כלב וכו'. בלשונו חייב את עצמו.

32 מתוך: הד המזרח, גליון יג (כ), עמ' 3, מיום ד' בניסן תש"ג. ועיין: דוד כהנא אברהם אבן-עזרא, כרך ראשון, ורשא תרפ"ב, עמ' 144—166.

י. קברו של ראב"ע בפרס³³

פעם היה ר' אברהם אבן-עזרא בעיר משהד או כראסן אשר בפרס ואז היתה עלילת דם בעיר ויהרגו הפרסים ביהודי העיר רבים עד כי הנשארים קבלו עליהם מפני הפחד את דת מחמד, רק האבן-עזרא לא חפץ לעשות כן וילך לבית הכנסת ושם הרגוהו הפרסים ויקברו על ידי היהודים בבית הכנסת במקום שנהרג וקברו אצלו גם ספר תורה. אחרי כן פינו הפרסים את עצמותיו משם ויבנו על קברו בית תפלה שלהם ויקראו את שמו אימם ריזא וליהודים לא נתנו להכנס בו, עד כי פעם אחת התחפשו היהודים ויכנסו שמה ויחקקו את כל הדברים האלה על אבן אחת והנה שם עד היום הזה.

אוצר החכמה

יא. בסוד הראב"ע³⁴

הגאון ר' אריה ליב ליפשיץ, המכונה ר' ליב חריף, היה אומר: שלושה מחברים כתבו על מנת שלא יבינום: המהר"ם שיף, המהר"ל מפראג בספרי הפילוסופיה הדתית שלו והאבן עזרא. המהר"ם שיף אינו רוצה שיבינוהו, אולם אני חפץ להבינו וזה גם עולה בידי בהחלט; את המהר"ל אני רוצה להבין ואיני יכול להגיע לזה

33 נתפרסמה על ידי הרב י"ל ולוטניק ב"במשור" ד (תש"ג), גליון קנט, והוא שמעה מפי איש פרס. עיין שם.

34 מתוך: הקבלה, פרק מתוך ספרו "החסידות" של ר' אהרן מרכוס (ורוס), תל אביב, תש"ד, עמ' 43, ועיין גם בספרו: קונטרס שאלות ותשובות מן השמים... עם פירש "קסת הסופר", קראקא תרנ"ה, עמ' 61: "ויפה אמר הגאון הצדיק ר"ל חריף... שלשה חברו ספריהם כאופן שלא יבינו הקוראים מהר"ם שיף ומהר"ל מפראג והראב"ע. מהר"ם שיף חיבר שלא אדע ורצוני לידע ואדע מהר"ל חיבר שלא אדע ורצוני לידע ולא אדע הראב"ע חיבר שלא אדע ולא אדע ולא רציתי לדע ועם כל זה הודו כולם בגדולת נשמת הראב"ע"; נפתלי בן-מנחם, גוילי ספרים, ירושלים תש"ז, עמ' כג-כה.

אגדות עם על ר' אברהם אבן-עזרא

והאבן-עזרא אינו נותן להבין את עצמו, אני יכול ואינני רוצה להבינו.

נוסח אחר

רש"י עשה את פירושו, שהכל יבינו אותו — ומתחבטים בו גדולי הלומדים; מהרש"א עשה את חיבורו, ששום אדם לא יבין אותו ומפרשים אותו תינוקות של בית רבן; אבן עזרא עשה את פירושו, שלא יבין אותו שום אדם ובאמת שום אדם אינו מבין אותו.

נוסח שלישי ³⁵

[הערה]

רש"י כתב במחשבה תחילה שאבינו ואני מבין אותו באמת. הרשב"ם כתב גם כן שאבינו, אבל איני מבינו. הראב"ע כתב שלא אבינו ובאמת איני מבינו.

יב. ענן ושאול ³⁶

מגידים הגידו להראב"ע ז"ל, כי קמו שני חכמים להרע ונעשו ראש לשועלים הם הקראים מכת הצדוקים ומחזקים אותם. ומה שמם? שאל הראב"ע. מגידים: ענן ושאול ³⁷. מאלו אל תיראו ענה הראב"ע, כי כלה ענן וילך כן וירד שאול ולא יעלה ³⁸.

35 מפני ידידי ר' יהודה ליב פלייזער הי"ד. ועיין: רשומות, סדרה חדשה, כרך ב, תל-אביב תש"ו, עמ' 197, מס' 115.

36 מתוך הספר "נחלת יוסף" לר' שמואל בן יוסף מ' ישועה איש עדני, ירושלים תרס"ז, חלק ב, דף פא, א. עיין גם: כתבי ראובן פאהן, חלק ראשון, בילגוריי תרפ"ט, עמ' 70.

37 ענן מיסד כת הקראים ובנו שאול.

38 על פי איוב ז, ט.